संयुक्तानि सहस्राणि गजानामेकविंशतिः ॥
एवमेव रथानान्तु सङ्ख्यानं कीर्त्तितं बुधैः ।
पञ्चषष्टिसहस्राणि षट्शतानि दशैव तु ।
सङ्ख्यातास्तुरगास्तज्ज्ञैर्व्विना रथ्यैस्तुरङ्गमैः ।
नृणां शतसहस्रन्तु सहस्राणि नवैव तु ।
शतानि त्रीणि चान्यानि पञ्चाशच्च पदातयः" ।
इत्यमरभरतौ ॥ (अक्षौहिणीपरिमाणं । यथा महाभारते आदिपर्व्वणि,—
"अक्षौहिण्य इति प्रोक्तं यत्त्वया सूतनन्दन ।
एतदिच्छामहे श्रोतुं सर्व्वमेव यथायथम् ॥
अक्षौहिण्याः परीमाणं नराश्वरथदन्तिनाम् ।
यथावच्चैव नो ब्रूहि सर्व्वं हि विदितं तव" ॥
सौतिरुवाच ।
"एको रथो गजश्चैको नराः पञ्च पदातयः ।
त्रयश्च तुरगास्तज्ज्ञैः पत्तिरित्यभिधीयते ॥
पत्तिन्तु त्रिगुणामेतामाहुः सेनामुखं बुधाः ।
त्रीणि सेनामुखान्येको गुल्म इत्यभिधीयते ॥
त्रयो गुल्मा गणो नाम वाहिनी तु गणास्त्रयः ।
स्मृतास्त्रिस्रस्तु वाहिन्यः पृतनेति विचक्षणैः ॥
चमूस्तु पृतनास्त्रिस्रस्त्रिस्रश्चम्वस्त्वनीकिनी ।
अनीकिनीं दशगुणां प्राहुरक्षौहिणीं बुधाः ॥
अक्षौहिण्याः प्रसङ्ख्याता रथानां द्विजसत्तमाः ।
सङ्ख्या गणिततत्त्वज्ञैः सहस्राण्येकविंशतिः ॥
शतान्युपरि चैवाष्टौ तथा भूयश्च सप्ततिः ।
गजानाञ्च परीमाणमेतदेव विनिर्द्दिशेत ॥
ज्ञेयं शतसहस्रन्तु सहस्राणि नवैव तु ।
नराणामपि पञ्चाशच्छतानि त्रीणि चानघाः ॥
पञ्चषष्टिसहस्राणि तथाश्वानां शतानि च ।
दशोत्तराणि षट् प्राहुर्यथावदिह सङ्ख्यया ॥
एतामक्षौहिणीं प्राहुः सङ्ख्यातत्त्वविदो जनाः ।
यथा कथितवानस्मि विस्तरेण तपोधनाः" ॥

अक्ष्णं क्ली, (अश्नुते । अशू व्याप्तौ संघाते च । कृत्यशूभ्यां क्स्नः । कालः । इत्युणादिकोषः ॥

अखट्टः, पुं, पियालवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥ पियासाल इति भाषा ॥

अखट्टिः, पुं, असद्व्यवहारः । आखुटि इति ख्यातः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अखण्डः, त्रि, (न खण्ड्यते इति । खड़ि भेदने घञ् । नास्ति खण्डो यस्य इति वा ।) खण्डरहितः । पूर्णः । इत्यमरः ॥ ("अखण्डं पुण्यानां फलमिव च तद्रूपमनघम्" इति शाकुन्तले ।)

अखण्डनः, पुं, (नास्ति खण्डनं विच्छेदो यस्य सः ।) कालः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

अखण्डितर्त्तुः, त्रि, (न खण्डितः ऋतुरस्य इति । बहुव्रीहिः ।) सफलवृक्षादिः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

अखातं, क्ली, पुं, (न खातं नञ्समासः । खातभिन्नम् इत्यर्थः ।) देवखातं । अकृत्रिमजलाशयः । इत्यमरः ॥ अखातमिति स्वामी ॥ पुंसि यथा,—अखातो देवखातक इत्यमरदत्तः ॥

अखाद्यं, त्रि, (न खाद्यं । अप्रशस्तं विरुद्धं वा खाद्यम् ।) खाद्यानर्हं । अभक्ष्यं ॥

अखिलं, त्रि, (न खिलम् अस्य । न+खिल ।) सर्व्वं । इत्यमरः ॥ (खिलमप्रहतं स्थानं । तत् न भवति इति अकृष्टस्थानं ।)

अख्यातः, त्रि, (न ख्यातः विरुद्धार्थे वा नञ् ।) अख्यातिविशिष्टः । अप्रतिष्ठितः ॥ अप्रसिद्धः ।

अग, म वक्रगतौ ; कुटिलगमने । इति कविकल्पद्रुमः ॥ म अगयति अगति सर्पः । इति दुर्गादासः ॥

अग, इ गतौ । इति कविकल्पद्रुमः ॥ गत्यां इ अङ्ग्यते । इति दुर्गादासः ॥

अगः, पुं, (न गच्छति । गम गतौ । अन्येभ्योऽपीति अन्येष्वपि इति वा डः । न गोऽप्राणिषु इति पाक्षिकोऽप्रकृतिभावः ।) पर्व्वतः । वृक्षः । सर्पः । सूर्य्यः । इति हेमचन्द्रः ॥ (सरीसृपः ।)

अगच्छः, पुं, (न+गच्छ ।) वृक्षः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अगजं, क्ली, (अग+जन्+ड ।) शिलाजतु । इति रत्नमाला ॥ पर्व्वतवृक्षजे त्रि ॥ (गिरिजाते ।)

अगण्यं, त्रि, (न गण्यं । नञ् समासः ।) अगणनीयं । अगणेयं । अगणितव्यं । यथा,—
"गुणैरगण्यैरतिशीलशालिभिरिति भारविः" ।

अगदः, पुं, (गदविरुद्धः । न गदः अस्मात इति वा ।) औषधं । इत्यमरः ॥ आयुर्वेदोक्ताष्टशाखान्तर्गतशाखाभेदः । यथा,—
"औषधान्यगदो विद्या दैवी च विविधा स्थितिः" । तपसैव प्रसिध्यन्ति" । इति मनुः ।) नीरोगे त्रि । इति रमानाथः ॥

अगदङ्कारः, पुं, (अगदम् अरोगं करोति इति । अगद+कृ+अण् । मुमागमः ।) वैद्यः । इत्यमरः ॥

अगमः, पुं, (न गच्छतीति । न+गम+अच् । पचाद्यच् ।) वृक्षः । इत्यमरः ॥ पर्व्वतः । न गच्छतीत्यगमः ॥

अगम्यं, त्रि, (न गम्य इति । न+गम्+यत् ।) अगन्तव्यं । अगमनीयं । गमनायोग्यं । यथा,—
"अगम्या साभवत्तत्र यत्राभूत् स महारणः" ।
इति देवीमाहात्म्यं ॥

अगम्या, स्त्री, अमैथुनार्हा नारी । गम्यागम्याविवरणं यथा, यम उवाच,—
"या या गम्या नृणामेव निबोध कथयामि ते ।
स्वस्त्री गम्या च सर्व्वेषामिति वेदनिरूपिता ॥
अगम्या च तदन्या या इति वेदविदो विदुः ।
सामान्यं कथितं सर्व्वं विशेषं शृणु सुन्दरि ! ॥
अगम्याश्चैव या याश्च निबोध कथयामि ताः ।
शूद्राणां विप्रपत्नी च विप्राणां शूद्रकामिनी ॥
अत्यगम्या च निन्द्या च लोके वेदे पतिव्रते ।
शूद्रश्च ब्राह्मणीं गच्छेद् ब्रह्महत्याशतं लभेत् ॥
तत्समं ब्राह्मणी चापि कुम्भीपाकं व्रजेद्ध्रुवं ।
यदि शूद्रां व्रजेद्विप्रो वृषलीपतिरेव सः ॥
स भ्रष्टो विप्रजातेश्च चाण्डालात् सोऽधमः स्मृतः ।
विष्ठासमश्च तत्पिण्डो मूत्रं तस्य च तर्पणं ॥
तत् पितॄणां सुराणाञ्च पूजने तत् समं सति ।
कोटिजन्मार्ज्जितं पुण्यं सन्ध्यार्च्चातपसार्ज्जितं ॥
द्विजस्य वृषलीभोगान्नश्यत्येव न संशयः ।
ब्राह्मणश्च सुरापीतो विड्भोजी वृषलीपतिः ॥
हरिवासरभोजी च कुम्भीपाकं व्रजेद्ध्रुवं ।
गुरुपत्नीं राजपत्नीं सपत्नीमातरं प्रसूं ॥
सुतां पुत्त्रवधूं श्वश्रूं सगर्भां भगिनीं सति ।
सोदरभ्रातृजायाञ्च भगिनीभ्रातृकन्यकां ॥
शिष्याञ्च शिष्यपत्नीञ्च भागिनेयस्य कामिनीं
भ्रातृपुत्त्रप्रियाञ्चैवात्यगम्यामाह पद्मजः ॥
एतास्वेकामनेकां वा यो व्रजेन्मानवाधमः ।
स मातृगामी वेदेषु ब्रह्महत्याशतं लभेत् ॥
अकर्म्मार्होऽपि सोऽस्पृश्यो लोके वेदेऽतिनिन्दितः ।
स याति कुम्भीपाकञ्च महापापी सुदुष्करं" ॥
इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे २७ अध्यायः ॥

अगरी, स्त्री, (न+गॄ+अच्+ङीष् ।) देवताड़वृक्षः । इत्यमरटीकायां भरतः ॥

अगर्हितः, त्रि, (न गर्हितः । नञ्समासः) अनिन्दितः । यथा,—
"ज्येष्ठः कुलं वर्द्धयति विनाशयति वा पुनः ।
ज्येष्ठः पूज्यतमो लोके ज्येष्ठः सद्भिरगर्हितः" ॥
इति मानवे ९ अध्याये १०९ श्लोकः ॥

अगरु, क्ली पुं, (न गरुः दुर्भरः अस्मात् इति ।) अगुरु । इति हेमचन्द्रः ॥

अगस्तिः, पुं, (विन्ध्याख्यम् अगम् अस्यति इति अगस्तिः । अस्यतेः क्तिच् । बाहुलकात् तिर्वा ।) वकवृक्षः । अगस्त्यमुनिः । इति मेदिनी ॥ यथा वैद्यके,—
"अगस्तिः पित्तकफजित् चतुर्थकहरो हिमः ।
रूक्षो वातकरस्तिक्तः प्रतिश्यायनिवारणः" ॥

अगस्तिद्रुः, पुं, वकपुष्पवृक्षः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अगस्त्यः, पुं, (अगं विन्ध्यं स्त्यायति स्तभ्नाति वा । स्त्यै संघाते । आतोऽनुपसर्गे इति कः । अग+स्त्यै+क ।) वकपुष्पवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥ मित्रावरुणयोः पुत्त्रः मुनिविशेषः । तस्य पर्य्यायः । कुम्भसम्भवः २ मैत्रावरुणिः ३ । इत्यमरः ॥ अगस्तिः ४ पीताब्धिः ५ वातापिद्विट् ६ आग्नेयः ७ और्व्वशीयः ८ आग्निमारुतः ९ घटोद्भवः १० इति हेमचन्द्रः ॥ (तदुत्पत्तिर्यथा यास्कनिरुक्ते,—
"तयोरादित्ययोः सत्रे दृष्ट्वाप्सरसमुर्व्वशीम् ।
रेतश्चस्कन्द तत्कुम्भे न्यपतत् वाशतीवरे ॥
तेनैव तु मुहूर्त्तेन वीर्य्यवन्तौ तपस्विनौ ।
अगस्त्यश्च वशिष्ठश्च तत्रर्षी सम्बभूवतुः ॥
बहुधा पतितं रेतः कलसे च जले स्थले ।
स्थले वशिष्ठस्तु मुनिः सम्बभूवर्षिसत्तमः ॥
कुम्भे त्वगस्त्यः सम्भूतो जले मत्स्यो महाद्युतिः ।
उदियाय ततोऽगस्त्यः शम्यामात्रो महातपाः ॥
मानेन सम्मितो यस्मात्तस्मान्मान्य इहोच्यते ।
यद्वा कुम्भादृषिर्जातः कुम्भेनापि महीयते" ॥

अगस्त्योदयः, पुं, (अगस्त्यस्य नक्षत्रस्य उदयः शरत्काले गगने आविर्भावः ।) आकाशे नक्षत्ररूपेण अगस्त्यमुनेरुदयः । स तु सौरभाद्रस्य सप्त-